

ЛІКВІДАЦІЯ НЕПИСЕМНОСТІ СЕРЕД ДОРΟΣЛОГО НАСЕЛЕННЯ ЄЛИСАВЕТГРАДСЬКОЇ В 1920-Х РОКАХ.

Лариса ФІЛОРЕТОВА (м. Кіровоград)

У статті досліджуються проблеми освітньої політики в Україні в добу національно-культурного піднесення 1920-х років та їх реалізація серед дорослого населення Єлисаветградщини.

Ключові слова: освітня політика, ліквідація неписьменності, школа, декрет, товариство.

The article researches the problems of the educational policy in Ukraine during the cultural raising in 1920th and their realization among the adult population of Elisavetgrad.

Ke ywords: educational policy, liquidation of the written unlanguage, school, decree, society.

Освіта була і залишається тією сферою, що впливає на життєдіяльність і стратегічний розвиток нації. Її сутнісне наповнення значною мірою визначає сферу духовних цінностей, національну свідомість і мораль

суспільства. Тому питання функціонування та якості системи освіти залишається важливим і в ХХІ столітті.

На сучасному етапі існування незалежної української держави перед українською елітою стоять завдання реформування освітньої системи з урахуванням міжнародного досвіду, національних традицій і демократичних цінностей. Від їхнього правильного розв'язання залежить історична доля як української держави, так й української нації.

Проблема освітньої політики в Україні в добу національно-культурного піднесення 1920 – початку 1930-х років знайшла певне відображення в науковій літературі. Її вивчення розпочалося ще в 1920-х роках і характеризується працями громадсько-політичних діячів України, які були безпосередніми учасниками висвітлюваних подій. Зокрема, проблемам культурного розвитку в 1920-і роки приділяв увагу Я.Ряппо [24].

За радянської доби визначальним напрямом у науковому дослідженні став класовий підхід до історичних подій. Велику кількість фактичного матеріалу з культурно-освітньої роботи містить праця В.Даниленка [21], хоча і відзначається певною заангажованістю.

З кінця 1980-х років у зв'язку з політичними змінами в Радянському Союзі розпочався новий етап у розвитку досліджень з обраної нами тематики. Для цього етапу є характерними пошуки нових підходів до вивчення суспільно-політичних й освітніх проблем в Україні у 1920–1930-х роках., прагнення розширити джерельну базу досліджень. Проблема розвитку масової освіти в Україні в 1920 – 1930-х роках, її українізації присвячена праця В.Липинського [22].

Джерельну базу дослідження становлять матеріали Державного архіву Кіровоградської області [1–14], опубліковані документи [15–16], періодичні видання [17–20].

В рамках політики радянського уряду з ліквідації неграмотності протягом 1919 – 1920 років в Україні проводився облік усіх неписьменних громадян до 50 річного віку, а також усіх письменних, яких можна було використати для навчання неписьменних. Так, по Єлисаветградському округу за переписом чоловіків у віці від 14 – 39 років 81177, з яких письменних (тих, хто може підписатись) – 56375, жінок – 100156 письменних у такій же мірі як і чоловіки – 35945. Взагалі кількість цілком неписьменного населення від 14 –39 років становила 89013 осіб – 50 %. Якщо до цієї цифри додати так званих “письменних”, які підписувалися саженими буквами, тоді відсоток неписьменних підвищиться до 73%, або 126933 осіб [7, с. 61].

Народний комісаріат освіти України розробив план навчання дорослих. Такі плани було розроблені й місцевими відділами народної освіти. Так, ще в березні 1920 року було видано “Наказ Єлисаветградського повітового виконавчого комітету про ліквідацію неписьменності серед населення

міста” [12; 3,5,6]. У ньому говорилося про необхідність згідно з декретом РНК РРФСР від 2 грудня 1919 року розгорнути велику роботу серед населення міста з ліквідації неписьменності, залучивши для цього профспілкові й комсомольські організації. Повітове профспілкове бюро повинно було виділяти необхідну кількість учителів та інших підготовлених людей для проведення цієї роботи, а всі установи й підприємства – забезпечити відвідування занять неписьменними зі збереженням їм заробітної плати. Цей наказ знайшов відгук в усьому Єлисаветградському окрузі. З 20 квітня й до початку польових робіт оголошувався так званий ударний час боротьби з неписьменністю. Всі працівники культури, звільнені від виконання військового обов’язку, були мобілізовані до участі в цій роботі. Замість різних типів шкіл вводилася єдина трудова школа.

У листопаді 1920 року в Єлисаветграді відбулася I міська конференція з позашкільної освіти. На конференції зазначалося про труднощі, з якими зітнувся Народний комісаріат освіти взагалі й позашкільний відділ у їхній роботі з ліквідації неписьменності. I без того вкрай бідна матеріально-технічна база шкіл, що дісталася в спадщину від царизму, була зруйнована під час імперіалістичної та громадянської воєн. Справа навчання неписьменних весь час затримувалася недостатністю необхідних букварів. Не вистачило шкільних приміщень. Займатися доводилось і на кухнях, тому що інші приміщення були зайняті військовими частинами. Відмічалось, що підвідділу в його роботі з ліквідації неписьменності ніхто не сприяє, а профспілки недостатньо серйозно ставляться до цього питання.

На конференції розглядалось кілька способів для подолання неписьменності. Практикувалося проведення підготовчих лекцій, які мають на меті зацікавити й залучити слухачів до занять; а також використовувався метод попередньої “розчистки шляху”, заохочуючи людину до праці над собою.

Був запропонований й інший метод – репресії. За приклад була взята Казанська губернія, у якій дорослим неписьменним давався тримісячний строк для оволодіння письменністю. Якщо людина до цього часу не встигла виявити зазначену письменність, тоді застосовувалося часткова конфіскація майна або посиленна розверстка. Цей метод був категорично відкинтий конференцією.

У ліквідації неписьменності були й позитивні наслідки, відзначені конференцією. Щоб допомогти Народному комісаріату освіти й позашкільному відділу в їхній роботі, школи часто брали на своє утримання господарські та профспілкові організації, повсюдно провадилися суботники, тижні й місячники допомоги закладам. За даними політпросвіти, на 1 травня 1920 року діяло 63 школи, з яких 36 – I ступеня, 27 – II ступеня, кількість учнів у них становила 2175 осіб. Школи створювалися при лазаретах та військових частинах, а також при в’язниці для її службовців.

Перші декрети Радянської влади з народної освіти поклали також початок перебудові шкільної справи. У перший рік після революції були помітні ці зміни. Так, у місті Єлисаветграді 1918 року діяло 5 вищих початкових шкіл з 709 учнями, початкових училищ – 2 з 4301 учнями, а приватних шкіл – 5 з 302 учнями, професіональних училищ – 6 з 310 учнями. Разом у 38 закладах навчалося 5352 осіб [23, с. 15]. Поряд з будівництвом нової школи деякий час й надалі існували старі навчальні заклади.

Початком створення нової школи став декрет 1918 року “Про відокремлення школи від церкви”, крім того, здійснювалося спільне навчання учнів обох статей, переглядалися навчальні плани та програми початкової і середніх шкіл [15, с. 37]. У прийнятій програмі партії на VIII з’їзді РКБ(б) також було поставлено завдання демократизації школи. Найпершими заходами у виконанні цього завдання були: проведення безкоштовної і обов’язкової загальної й політехнічної освіти для всіх дітей обох статей до 17 років; повне здійснення принципу єдиної світської трудової школи; створення мережі дошкільних установ; підготовка нових працівників освіти; широкий розвиток професійної освіти і т.д.

Відповідно до резолюції VIII Всеросійської конференції РКП (б) “Про радянську владу на Україні”, вперше в історії України діти отримали можливість навчатися рідною мовою. Так, 1919 року на Єлисаветградщині було запроваджено навчання рідною мовою. Органи народної освіти ставили своїм завданням працювати на користь розвитку української мови й культури [25, с. 79].

20 квітня 1920 року було видано “Звернення Єлисаветградського повітового відділу народної освіти до всіх волосних і міських відділів про реорганізацію старої шкільної системи [14, с. 15], як відгук на ті корінні зміни, що відбувались у Росії. У “Зверненні” говорилося, що повітовий відділ народної освіти приступив до реорганізації старої школи повіту, що стара школа повинна поступитися місцем новій трудовій школі. Нова школа буде єдиною для всього населення міста й села, єдиною з усіх завдань. Усім дітям трудового народу буде забезпечена можливість без усіляких перешкод просуватися від одного ступеня навчання до другого. У “Зверненні” сказано, що в Єлисаветградському повіті встановлюється єдина трудова 9-річна школа з двома ступенями: школа I ступеня з 5-річним терміном навчанням (8 – 13 років) і школа II ступеня з 4-річним терміном навчанням (13– 17 років). Також було роз’яснено, що в школі I ступеня навчання учні знайомитимуться з процесами ремісничого характеру, а II ступеня – з процесами машинного характеру. Так йшла перебудова шкільної освіти в перші роки радянської влади.

У ліквідації масової неписьменності серед населення, а також перетворення в галузі шкільної справи в роки громадянської війни були

зроблені лише перші кроки. Крім причин об'єктивного характеру, пов'язаних з обставинами військового часу, були й інші причини недостатніх успіхів боротьби за загальну письменність. Значною мірою в цьому були повинні ті працівники Просвіти, які віддавали перевагу теоретичним питанням, а не копіткій чорновій роботі з ліквідації неписьменності. Але були й успіхи: створені перші школи ліквідації неписьменності, нова система шкільної освіти.

Після закінчення громадянської війни Раднарком УСРР 21 травня 1921 року видав декрет про ліквідацію неписьменності. Уся робота по координації боротьби з неписьменністю покладалася на відповідну Всеукраїнську надзвичайну комісію. Її очолив голова ВУЦВК Г.І. Петровський. До складу комісії увійшли: Нарком освіти УСРР, завідувач агітпропвідділом ЦК КП (б) У, завідувач жіночим відділом Головополітпросвіту Наркомпросу УСРР та інші. Склад комісії свідчив про ту увагу, яка приділялася ліквідації неписьменності.

Після постанови Раднаркому України на Єлисаветградщині широко розгортається робота з ліквідації неписьменності. У зв'язку з цим газета "Червоний шлях" у травні 1922 року повідомляла: "У Єлисаветграді активно йде робота з неписьменними червоноармійцями у частинах Сівашської дивізії. На 22 квітня нараховувалося 1383 неписьменних, що навчалися. Разом з тим ліквідація неписьменності часто велася непослідовно, бо частини весь час перекидалися із місця на місце. Склад тих, що навчалися весь час з цієї причини змінювався" [19].

1923 року в Єлисаветградському окрузі були засновані осередки товариства "Сприяння ліквідації неписьменності". В основному вони займалися агітаційною роботою, також проводили вечори, читали доповіді, влаштовували концерти на користь лікбезу, випускали марки лікбезу тощо [3, с. 13].

Невіддільний від воєнно-комуністичної доктрини елемент примусу в справі лікнепу поступово відійшов на другий план. Починаючи з 1923 року координаційні функції в організації цієї важливої роботи перейшли до товариства "Геть неписьменність!". Щоб додати його діяльності авторитету, на чолі товариства було поставлено Г.І. Петровського. Товариство мало свої організації в усіх округах України, видавало свою газету "За грамоту". Для заохочення тих, хто навчався, почали використовувати переважно не засоби примусу, а пільги. Так, робітники звільнялися на 2 години від роботи із збереженням заробітної плати, а селянам надавалася 20% знижка при обов'язковому страхуванні майна.

Єлисаветградське товариство "Геть неписьменність!" приступило до роботи 1924 року. Перший період був організаційний. Окружне правління товариства створене в липні 1925 року й до моменту складання планів мало таку структуру: по місту – 54 осередки з кількістю 2 203 особи, на утриманні

товариства “Геть неписьменність!” 7 шкіл із загальною кількістю 177 учнів. Гуртків індивідуально-групового навчання налічувалось 15 з 157 учнями [6, с. 111].

До 1925 року в окрузі було багато зроблено, щоб покінчити з неписьменністю. На фабриках та заводах, в гуртожитках, клубах та бібліотеках створювалися школи писемності й пункти лікбезу, котрі поділялись на: 1-і школи для дорослих з тримісячним терміном навчання, 2-і для підлітків – з п’ятимісячним терміном навчання [13, с. 29].

У цей же час Товариством були підготовлені відповідні підручники, букварі, сформовані кадри ліквідаторів неписьменності. У пунктах та школах лікбезу неписьменні вивчали рідну мову, математику, політграмоту.

Також було розроблена комплексна програма навчання неписьменних, але не всіх учителів з нею ознайомили. Тому в окрузі створювалися кабінети ліквідатора, в яких самопідготовкою займалися і вчителі [11, с. 8].

Систематично проводилися дні й тижні боротьби з неписьменністю. Так, по Єлисаветградському округу із 26 жовтня по 10 листопада 1925 року проходив двотижневик з ліквідації неписьменності. Під час його проведення директори підприємств відраховували 5% з прибутку своїх установ у фонд товариства. Разом зібрали коштів на суму 1602 крб., вони розійшлися на придбання навчальних посібників та письмових приладь для шкіл ліквідації неписьменності, а також на відкриття нових лікпунктів [5, с. 37].

1924 рік був першим роком з ліквідації неписьменності. За цей час була проведена наступна робота: створено в окрузі 354 школи (з них по місту – 11), у них навчалися 9 526 неписьменних, лікпункти закінчили 28 осіб. Для малописьменних працювали 20 шкіл (по місту – 9) з кількістю 503 учнів.

Як недолік, потрібно відзначити відносно слабку роботу з лікбезу в Новомиргородському та Злинському районах. Загалом по округу ще залишалося 127 000 осіб неписьменних [4, с. 34].

З початку розгортання цієї роботи уряд планував її провести за рахунок держави, але розруха в народному господарстві не дала такої можливості. Тому при ліквідації неписьменності використовували як кошти місцевого бюджету, так і кошти господарчих, кооперативних, громадських організацій, КНС, сільбудів, КВН та інших організацій.

Так, у жовтні 1925 року в Єлисаветграді було проведено триденний збір коштів від приватних, кооперативних і державних організацій. Удалося зібрати велику, як на той час суму – 846 крб. 19 коп. За постановою місцевих органів для поповнення фонду ліквідації неграмотності вводилося п’ятипроцентне відрахування від вартості проданих у магазинах після шостої години вечора товарів. А в Олександрії окружний виконавчий комітет для нетрудових елементів підвищив на 20 % квартплату, ввів для

них додаткові податки за комунальні послуги. Ці кошти також призначалися на ліквідацію неписьменності в окрузі. [5, с. 37]

1927 рік на Зінов'євщині розпочинається підготовчою роботою із скликання II окружного з'їзду товариства "Геть неписьменність!" Він відбувся 17 квітня 1927 року. З'їзд підбив підсумки роботи й розробив перспективи товариства. Стан товариства на час скликання був такий: по місту нараховувалося 58 осередків "Геть неписьменність!" з 2060 неписьменними, працювало 8 райправлінь з 98 осередками й 1761 членами. Разом по округу нараховувалося 3821 осіб в осередках.

Таким чином, на початок 1927 року, порівняно з 1925 роком намітився спад роботи. 1925 року нараховувалося 8 000 осіб в організаціях, а 1927 року – 3 821 [2, с. 17]. Потрібно відзначити, що цей занепад був характерний і в цілому по Україні. Робота поступово виходила з-під контролю, проводилася неорганізовано, нерегулярно.

З'їзд відзначив основні недоліки: слабка участь членів правління в загальній роботі товариства; відсутність постійного активу; слабе керівництво роботою в низових організаціях; повільна робота на периферії; слабка матеріально-технічна база товариства; слабка популяризація завдань товариства. Крім цих недоліків, з'їзд відзначив і недостатню увагу до товариства радянських організацій [9, с. 20].

Та незважаючи на вказані труднощі, протягом трьох років в окрузі неписьменність ліквідували 4132 особи. За звітний період зменшилася кількість шкіл лікнепу, але якість роботи, зазначалося на з'їзді, була вищою. Найкращою формою роботи визнано індивідуально-групову форму навчання. Виходячи з цього, тільки за 1926–1927 навчальний рік по місту створено 26 таких груп, ними охоплювалося 580 осіб (у більшості це були червоноармійці). У сільській місцевості за цією системою працювали 64 групи з 1672 особами [8, с. 56]. Одночасно збільшилася кількість шкіл I ступеня та трирічних для дорослих. Підлітки направлялись у школи соцвиху.

Незважаючи на спроби активізації роботи з лікнепу, після з'їзду становище погіршилося. Це обумовлювалося, передусім, ліквідацією крамниці, що була заснована товариством "Геть неписьменність!" для створення міцної матеріальної бази. Але замість того, щоб мати від крамниці прибутки, товариство мало після її ліквідації близько 2000 крб. збитків [9, с. 21]. Це призвело до зменшення кількості шкіл, які утримувалися на кошти культфондів. Друга причина, що сприяла занепаду роботи, – часта зміна керівного складу за 1927 рік.

Щоб поліпшити становище, окружне правління товариства "Геть неписьменність!" у червні місяці оголосило конкурс на кращий осередок товариства, на кращий лікпункт, кращого індивідуала-груповода на кращого вчителя [20].

І все ж таки робота з ліквідації неписьменності на Зінов'єщині протягом першої половини 1928 року була слабкою. Разом по округу (місто й село), виходячи з матеріальних можливостей, було відкрито 214 шкіл. З них за рахунок товариства “Геть неписьменність!” відкрито лише 9 шкіл по місту й периферії, яким охоплювалося 270 осіб неписьменних, та 3 школи по рибгоспах, які влітку охоплювали близько 200 осіб сільськогосподарських наймитів [9, с. 21]. На кінець 1920-х років український уряд знову звертає увагу на ліквідацію неписьменності серед дорослого населення. Ці питання порушуються, зокрема, на Х з'їзді КП(б)У. У червні 1928 року ЦК КП(б)У прийняв рішення, яким зобов'язував партійні організації, здійснюючи ліквідацію неписьменності, посилити “керівництво цією роботою, мобілізуючи навколо цієї справи максимум громадської уваги”[18]. КП(б)У запропонував відновити в центрі та на місцях діяльність спеціальних комісій з ліквідації неписьменності, при ВУЦВК – Центральна комісія по лікбезу.

Напередодні розпочатого 1929 року “наступу соціалізму по всьому фронту” було поставлено завдання досягти суцільної грамотності населення країни до кінця першої п'ятирічки. Ініціативу виявив комсомол. Так, ще на VIII з'їзді комсомолу країни, який відбувся в травні 1928 року, було прийнято рішення про ліквідацію неписьменності серед усіх членів ВЛКСМ та широке залучення комсомольців до роботи з лікбезу [16, с. 396].

2 вересня 1928 року ЦК ВЛКСМ оголосив про початок комсомольського походу на боротьбу з неписьменністю, головною рушійною силою якої стала робітнича молодь. У серпні – вересні 1928 року в Україні був проведений місячник ліквідації неписьменності.

На Зінов'єщині з вересня 1928 року місячник був проведений товариством “Геть неписьменність!” І хоча він і не дав помітного організаційного та фінансового зміцнення через недостатню підготовчу роботу, проте з цього часу починається поштовх по всіх напрямках.

Широкомасштабну форму, зокрема, набуває ініціатива комсомолу про участь у ліквідації неписьменності на громадських засадах. Учасників цього руху почали називати культармійцями (вони проводили в основному індивідуальну форму навчання).

У місті Зінов'євську в результаті культпоходу тільки за два місяці було організовано 100 груп індивідуального навчання, якими охоплювалося близько 1500 осіб неписьменних та малописьменних. По місту працювали 6 шкіл на повну ставку вчителів, якими охоплювалося 240 осіб неписьменних. Успішно ліквідувалася неписьменність серед червоноармійців[9, с. 21].

Поступово робота культпоходу просувалася на периферію. Для сільськогосподарського населення товариство на кошти громади відкрило 30 шкіл у місцях, де воно проживало. На допомогу лікбезу організовувалися

суботники та недільники. На підприємствах проводилися спеціальні грошові відрахування, у селах засівалися так звані “культгектари” у фонд лікбезу. Бажання брати участь у культпоходах виявили й учні профшкіл. Так, у травні 1929 року учні Зінов’євської медичної та художньої профшкіл ухвалили: “Узяти найактивнішу практичну участь у культпоході проти неписьменності, аби до 1 травня 1930 року по місту не залишилося ні жодного неписьменного” [10, с. 31].

Взагалі по округу за 1928/1929 навчальний рік у результаті культпоходу було охоплено 70% всіх учнів шкіл з ліквідації неписьменності.

На початку липня 1929 року відбувся розширений пленум республіканської Ради товариства “Геть неписьменність!”, який намітив значно збільшити кількість членів товариства у наступному навчальному році до 450000 осіб та навчати їх власними силами. У цей же час Зінов’ївський округ поставив перед собою наступне завдання: на підставі культпоходу й широкої мобілізації громадських сил та коштів ліквідувати не- та малописьменність серед 75 000 трудящих округи [9, с. 127]. Ця цифра вп’ятеро перевищувала цифру минулих років і становила половину всієї кількості неписьменних округу.

18 липня 1929 року питання про лікбез обговорювалося на засіданні Президії ВУСПС, де було вирішено, що галузеві спілки повинні виділяти на лікбез не менше 15% свого культфонду [7]. У цілому для здійснення плану ліквідації неписьменності у 1929/1930 навчальному році із державного бюджету УСРР та фондів громадських організацій було асигновано 13 млн. крб., у тому числі 2,5 млн. крб. – з бюджету профспілок республіки [21, с. 33]. По Зінов’ївську було виділено асигнування місцевого бюджету на роботу з ліквідації неграмотності в розмірі 105 000 крб. На ці кошти та кошти громадськості намічено створити 600 стаціонарних шкіл ліквідації неписьменності та близько 3000 груп індивідуального навчання [9, с. 127].

Велику роль у ліквідації неписьменності в цей час починають відігравати профспілки. Вони стежили за своєчасним виділенням коштів органам народної освіти, вишукували джерела додаткового фінансування шкіл лікбезу, мобілізуючи на це ініціативу трудящих. Профспілки турбувалися про те, щоб школи створювалися по місцю проживання робітників, підбирали кандидатури культармійців, організовували конкурси, декади, місячники лікбезу, розробили систему заходів морального й матеріального стимулювання. Кращим учням оголошувалися подяки, вручалися грамоти, організовувалась безкоштовна передплата газет, журналів, перегляд кінотеатрів і театральних постанов, купувалися книги та давалися путівки в будинки відпочинку, видавалися грошові премії, їх висували на більш кваліфіковану роботу. Разом з тим до робітників, які не бажали навчатися, вживалися такі заходи громадського впливу, як

товариські суди, товариська критика у фабрично-заводській пресі, по радіо тощо.

Поступово посилює свою роботу в боротьбі з неписьменністю комсомол. Підприємства неодноразово проводили місячники лікбезу, влаштовували вечори художньої самодіяльності, лотереї. Зібрані та зароблені кошти передавалися на ліквідацію неписьменності. Комсомольські організації створювали добровільні гуртки молоді, проводили індивідуальну агітацію, організовували агітпоходи на робітничі околиці, брали участь у створенні ударних груп та бригад з лікбезу, виступали ініціаторами створення осередків товариства "Геть неписьменність!" на підприємствах.

Для забезпечення широкої участі громадськості в поході за ліквідацію неписьменності на Зінов'ївщині були створені 1929 року окружна та районні комісії сприяння, які координували роботу організацій у цій галузі [9, с. 127].

Таким чином, вжиті на Зінов'ївщині державними органами та громадськими організаціями заходи дали позитивні зрушення в ліквідації неписьменності. Збільшувалися кадри культармійців, для їхньої підготовки були організовані окружні курси, періодичні районні та кущові семінари [9, с. 21]. Взагалі по Україні влітку 1929 року через різні форми навчання пройшли підготовку 518000 ліквідаторів неписьменності – вчителів, робітників, службовців [21, с. 35]. Отже, у 1920-і роки український радянський уряд та партійне керівництво розгорнуло масштабну роботу з ліквідації неписьменності серед дорослого населення. Це сприяло залученню робітників і селян до свідомої участі в соціально-економічних перетвореннях, культурному будівництві, всебічному розвитку людини. Незважаючи на складні умови внутрішньополітичного та економічного життя, завдання ліквідації неписьменності серед дорослого населення в роки першої п'ятирічки в Україні, у тому числі і в Єлисаветградському окрузі було розв'язане.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Державний архів Кіровоградської області (ДАКО). – Ф. 250. – Оп. 1. – Спр. 38.
2. Там само. – Спр. 39.
3. Там само. – Спр. 68.
4. Там само. – Спр. 124.
5. Там само. – Спр. 195.
6. Там само. – Спр. 862.
7. Там само. – Ф. 788. – Оп. 1. – Спр. 1.
8. Там само. – Спр. 30.
9. Там само. – Спр. 39.
10. Там само. – Спр. 51.
11. Там само. – Ф. 810. – Оп. 1. – Спр. 69.
12. Там само. – Спр. 126.
13. Там само. – Ф. 813. – Оп. 1. – Спр. 141.

14. Там само. – Інв. № 241.
15. Культурне будівництво в Українській РСР. Важливі рішення комуністичної партії і радянського уряду 1917 – 1959. Збірник документів. – К., 1959. – Т.1. – 437 с.
16. Товарищ комсомол: Доклады съездов, конференций, пленумов ЦК ВЛКСМ (1918 – 1968). – М., 1969. – 498 с.
17. Комуніст. Орган ЦК КП(б)У. – 1929. – 24 вересня.
18. Правда. Орган Центрального и Московского комитетов ВКП(б). – 1928. – 22 июля.
19. Червоний шлях. – 1922. – 5 травня.
20. Там само. – 1927. – 12 вересня.
21. Даниленко В.М. Рабочий класс и культурная революция на Украине. – К., 1986. – 287 с.
22. Липинський В.В. Становлення і розвиток нової системи освіти в УСРР у 20-ті роки. – Донецьк, 2000. – 347 с.
23. Розвиток економіки і культури Кіровоградщини за 40 років. 1917– 1957. – Кіровоград, 1958. – 97 с.
24. Ряппо Я. Что дала Октябрьская революция в области просвещения на Украине. – Харьков, 1928. – 147с.
25. Шкот Л.Й. З історії розвитку народної освіти на Кіровоградщині за 40 років Радянської влади (Наукові записки Кіровоградського педагогічного інституту). – Кіровоград, 1958. – № 6. – С. 12–16.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Філоретова Лариса Мартіївна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України КДПУ ім. В. Винниченка

Наукові інтереси: суспільно-політичний рух в Україні кінця XIX – початку XX ст.